

ONDŘEJ ŠEFČÍK

OTÁZKA STAROEVROPSKÉHO PŮVODU HYDRONYMA *OLŠE*

0. V tomto příspěvku si klademe za úkol předložit novou etymologii jména řeky Olše a zároveň na jejím příkladu demonstrovat možnosti (a zároveň i jistá omezení) tzv. staroevropské hypotézy.

1.1. Řeka *Olše/Olza* je dlouhá 83 km, pramení v polských Beskydech u Istebné a vlévá se do Odry nad Starým Bohumínem (Lutterer-Majtán-Šrámek: 223).

1.2. První písemná zmínka o řece je z roku 1290 (*super fluvium Olzam*), další pak z roku 1450 (*Olzam*) (Lutterer-Majtán-Šrámek: 255, Borek: 22, Udolph: 215).

1.3. V dialektech českých i polských je řeka označována jako *Olza* (Lutterer-Majtán-Šrámek: 222).

1.4. Jméno *Olše* řece *Olze* bylo přiřčeno lidovou etymologií, aby tak byl posílen „více český“ charakter Těšínska (ve stejné době na polské straně byl z obdobných důvodů prosazován název „více polský“ *Olsza*).

1.4.1. Etymologii slovanskou od apelativa *olše* je nutné odmítnout již pro materiály z dialektů a historických pramenů. Proto za základ bádání je nutno vzít jméno *Olza*, které je doloženo jak v dialektech, tak v pramenech. Toto hydronymum však nemá, zdá se, slovanskou etymologii, je pro slovanskou etymologii nejasné.

Proto můžeme přijmout za svou hypotézu o před slovanském původu jména řeky *Olzy*.

Vzhledem k tomu, že před slovanské jazyky, kterými se hovořilo na našem území, se nedochovaly jinak, než právě jako toponyma, musíme vždy při pokusech o etymologii toponyma jako před slovanského vzít v úvahu systematickosti takové etymologie.

2. Nejkomplexnějším systémem se vyznačuje *staroevropská hypotéza*, kterou mnohaletým výzkumem vytvořil Hans Krahe a jeho žáci a následovníci (W. P. Schmid, J. Udolph a další).

2.1. Jako staroevropské může být označeno takové hydronymum, které splňuje některé důležité podmínky. O jejich specifikaci se pokusil svého času W.

P. Schmid a stanovil **několik pravidel**, při jejichž splnění je hydronymum považováno za staroevropské:

1. Der Begriff Alteuropa und das Adjektiv alteuropäisch bezeichnen eine bestimmte Klasse von Gewässernamen.

2. Ein Gewässername gehört dann in die Klasse der alteuropäischen Namen, wenn folgende Bedingungen erfüllt sind:

2.1. Der Name muß mit den Mitteln der Indogermanistik analysiert werden können, d.h. ihm muß die Struktur idg. Erbwörter zugewiesen werden. Er besteht also aus einem lexikalischen Element L(exem) + einem wortbildenden Element M₁ und einem flexivischen Element M₂.

2.2. Die Lexeme stammen aus dem semantischen Feld von „Fluss, fließen, Feuchtigkeit, Nässe“ und anderen Eigenschaften des Wassers.

2.3. M₁ + M₂ sind stets # 0, d.h. Wurzelstämme fehlen.

2.4. Der Name muß gemäß den Regeln seiner Struktur morphologische Entsprechungen in anderen Teilen Europas haben.

2.5. Struktur und Verbreitung des Namens verbieten jegliche Zuordnung zu einer bestimmten Einzelsprache. (Schmid: 131).

Shrme-li tedy tyto teze, vidíme, že v případě staroevropského „jazyka“ hovoříme o jazyce *indoevropském* a to takovém, kterým se hovořilo na velké ploše Evropy před rozpadem tohoto *staroevropského kontinua* na jednotlivé indoevropské jazykové větve Evropy (podrobněji Šefčík: 12–14, 53–55).

Indoevropská příslušnost Staroevropanů byla napadena před časem T. Vennemannem (Vennemann: 215–284), avšak nepřiliš přesvědčivě. Z následné polemiky byl nejvýraznější příspěvek P. R. Kitsonův (Kitson: 73–118).

Bylo by rovněž namístě uvést repertoár nejběžnějších staroevropských hydronymických sufixů, tak, jak je identifikoval a popsal Hans Krahe.

Ten klasifikoval staroevropské sufixy do dvou kategorií:

a) sufixy *jednoduché*

za sufixy *jednoduché* považuje Krahe:

-a (-o-), -ia (-io), -ua (-uo-), -ma (-mo-), -na (-no-), -ra (-ro-), -la (-lo-), -nta (-nt(o))/-ntia (-ntio-), -sa (-so-)/-sia (-sio-), -sta (-sto-), -ka (-ko-), -ta (-to-) (Krahe 1964: s. 62–66).

Výše uvedené sufixy tvoří dle H. Kraheho u jednotlivých kořenů následující řady:

<i>Ala</i>	<i>Alma</i>	<i>Alana</i>	<i>Alara</i>	<i>Alanta-Alantia</i>	<i>Alisa</i>
<i>Ara</i>	<i>Arma</i>	<i>Arona</i>	<i>Arura</i>	<i>Aranta-Arantia</i>	<i>Arisa</i>
<i>Ava</i>	<i>Auma</i>	<i>Avena</i>	<i>Avara</i>	<i>Avanta-Avantia</i>	<i>Avesa</i>

... (Krahe 1964: 65).

b) *vícečetné* sufixy

Vícečetné sufixy vznikají vzájemnou kombinací více sufixů jednoduchých (Krahe 1964: 66–70).

K systému sufixů je nutné podotknout, že jejich počet je otevřený.

3. Etymologie

3.1. Borek spolu s Lehrem-Splawińským vycházejí ze starší etymologie Miłewského (Język polski, 164–169). Ten etymologizuje z ide. tvaru **Ali-gā*, při-

čemž **ali-* přiřazuje význam „bílý“ (srovnáno s het. *alis* „bílý“(?) a **-gā* je hodnoceno jako starý sufix objevující se i v *struga* < **stru-*<ide. **sreu-* (Milewski:165). Z **Aligā* > sl. **Oľdza* > čes., pol. *Olza* (Lehr-Spławiński: 58–59, Borek: 22).

3.2. Etymologie Jürgena Udolpha vychází z předpokládaného tvaru **Aligā* > sl. **Oľga* > **Oldza*. Tak soudí kromě, Milewského, Borka a Lehra-Spławińskiego ostatně i kolektiv autorů „Zeměpisných jmen...“ (Lutterer-Majtán-Šrámek: 222–223).

Udolph přináší soubor hydronym: *Algā*, *Allge*, *Algupÿs*, *Algupis* (*Aľgupis*, *Aľk-upis*), *Alguvā*, *Algasis*, *Algetos*, *Algaw* z východního Pruska, Litvy, Lotyšska, Kuronska a Běloruska, řeku *Alguštica* a lokalitu *Algunja* na Balkáně, lokalitu v Etrurii *Algae*, španělské řeky *Algama*, *Algameca*, *Algamitas* a lýdskou lokalitu *ἀλιζα* (Udolph: 215–219).

Udolph rekonstruuje kořenovou podobu **el-g/*ol-g-* „zapáchat, hnít“ (Udolph: 215–219), *Olza* tedy znamená dle Udolpha „páchnoucí řeka“, což je motivace jistě sémanticky možná; přinesl ji už K. Buga, který spojil naše hydronymum s rus. *olbá* „bažina, bláto“ a srovnával s lot. *alga* (Buga: 201). Podobně soudí i autoři „Zeměpisných jmen...“ (Lutterer-Majtán-Šrámek: 223).

3.3. Obráťme však svou pozornost zpět k Hansi Krahemu a povšimněme si, že Krahe nalézá relativně vysoký počet řek s kořenem **el-/ *ol-/ *al-* (tj. **Hel-*) po celé Evropě. A jak je vidět z tabulky uvedené výše, tvoří přímo jeden z pilířů staroevropské hydronymie.

Pokud předpokládáme, že dnešní *Olza* < psl. **Oľza* < germánská **Aliza* po uplatnění Vernerova zákona (jako *Jizera* < germánská **Izara* < staroevropská **Isara*) vzniklá z původního, staroevropského **Alisa* (nejspíše keltským zprostředkováním). V duchu staroevropské teorie můžeme považovat **al-* za kořen a **-sa* za hydronymický sufix (viz výše).

Nyní je ovšem nutné dokázat, že naše rekonstruovaná **Alisa* je vskutku staroevropská a ne kupříkladu keltská.

Vezměme do ruky mapu Evropy a zanesme do ní hydronyma od stejného kořene **al-* motivována různými sufisy.

Jedná se o řeku *Ala* v Norsku, lotyšskou řeku *Ala*, přítok Bereziny *Ola*, potok a stejnojmenné město *Ala* při Adiži.

Další tvary zastupuje řeka v Latii *Allia* /*Alia* (Livius V 37,7), řeka při Jülichu **Alia* > *Elle* a přítok Upě *Alēja*.

Těž je možné jmenovat říčku **Alva* (?) > *Olve* v povodí Labe (stará *Alva*, *Olva*), řeku **Alava* > *Allow* v Cornwallu a > *Allaw* na Anglesey, jezero *Alove* (1355) ve východním Prusku < **Alavia*, jezero na Litvě *Alové* a lotyšskou řeku *Álave*.

Hydronyma typu **Alaventa* jsou velmi častá ve Velké Británii. Jmenujme *Alwent Beck* (1235 *Alewent*) u Durhamu, *Alwin/ Alwyn* (1200 *Alewent*) v Northumberlandu, *Allen* (1275 *Alwent*), také v Northumberlandu a *Allan Water* (12. st. *Aloent*, cca 1160 *Alewent*), přítok Tweedu ve Skotsku.

Existují rovněž *nt-*sufixové tvary — za všechny přítok Neckaru *Alantia* (773) > *Elz* a stejnojmenný přítok Moselly, něm. *Elte* (1014 *Alinde*), severozápadně španělskou řeku *Alenza* < **Alentia* a lit. *Alantā*.

Z *r*-sufixů snad stačí jmenovat řeku *Alara* (1096), dnešní *Aller*, přítok *Wesery*.

Pro nás nejzajímavější však jsou *s*-sufixy, už pro jejich vztah k naší Olze, kterou rovněž považujeme za sufigovanou pomocí *-s-*.

Alsa (Plinius III 126 an.), dnešní *Ausa*, se vlévá do Jadranu při Aquilei, *Alsa*, dnešní *Als* při Vídní, řeka *Alsá* na Litvě, existují dvě toskánské říčky *Elsa* a jedna stejnojmenná na Sicílii. Z báze **Alsina*, **Elsana* můžeme jmenovat německou *Else* (v 13. st. *Elsene*), *Ilse* (1108 *Ilisina*), řeku *Auze* < **Alisa*, přítok *Auby*, přítok *Rýna* *Elisa* (983), dále *Ausenne* < *Alisenna* < *Alisontia* ve Francii, k ní pak další francouzské řeky jako jsou *Ausonne* < *Alisontia*, *Auzance* ve Vendée, *Alsance* (též *Alrance*, *Rance*), přítok *Rhône* *Lozence* a *Auzances* (1195 *Alsancia*), odvozené od **Alisantia* (Krahe 1954: 49, Krahe 1964: 35–38).

Co do sémantického obsahu staroevropského kořene **al-*, Krahe nachází lot. *nt*-kmen *aluōts* „Quelle“, lit. *alėti* „von Wasser überschwemmt werden“, *almėti* „unaufhörlich strömen“, *ālmės*, *ēlmės*, plur. „aus dem Körper fließende Materie, Blutserum“, adv. *almaīs* „eilig, heftig“ (Krahe 1964: 35). Jméno Olza snad tedy znamenalo prostě jen „tok“, což je z hlediska pravidel pro určování staroevropských hydronym náprsto regulární.

4. Můžeme tedy jméno řeky Olzy považovat za prokázaně staroevropské, neboť vyhovuje jak svým sémantickým obsahem, tak i možností zařazení do širší staroevropské struktury slovtvorné a zároveň rozšíření příbuzných hydronym přesvědčivě ukazuje nemožnost přisoudit našemu hydronymu keltský či germánský původ.

LITERATURA:

- BOREK, H. — Wśród śląskich nazw, Opole 1991
- BUGA, K. — Slavjano-baltijskija etimologii, In: Russkij filologičeskij věstnik, 72, 187–202
- KRAHE, H. — Sprache und Vorzeit. Europäische Vorgeschichte nach dem Zeugnis der Sprache, Heidelberg 1954
- KRAHE, H. — Unsere ältesten Flussnamen, Wiesbaden 1964
- KITSON, P. R. — British and European River-names, In: Transactions of the Philological Society, Volume 94:2 (1996) 73–118
- LEHR-SPEŁAWIŃSKI, T. — O pochodzeniu Słowian, Poznań 1941
- LUTTERER, I. -MAJTÁN, M. -ŠRÁMEK, R. — Zeměpisná jména Československa — Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje, Praha 1982
- MILEWSKI, T. — Olza, In: Język polski 23, 164–166
- SCHMID, W. P. — Das Lateinische und die Alteuropa-Theorie, In: Indogermanische Forschungen, 90, 1985, 129–146
- ŠEFCÍK, O. - Před slovanská toponymie českých zemí (v tisku)
- UDOLPH, J. — Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der Alteuropäischen Hydronymie, Beiträge zur Namenforschung 31, Heidelberg
- VENNEMANN, T. — Linguistic Reconstruction in the Context of European Prehistory, In: Transactions of the Philological Society Volume 92:2 (1994), 215–284

THE QUESTION OF THE OLD EUROPEAN ORIGIN OF OLŠE RIVER-NAME

Former form of *Olše* river-name is *Olza*. That form is well known by dialects and by historical sources and it is impossible to make some relations between *Olza* river-name and Czech tree-name *olše* „alder“. As we can see there isn't any sufficient slavonic etymology for *Olza* river-name.

In that case we expect that *Olza* river-name has an earlier than slavonic origin. By Czech and Polish forms *Olza* we can deduce Slavic form **Olza* from Germanic **Aliza* under Verner's Law (like *Jizera* < Germ. **Izara* < Old European **Isara*) < Old European **Alisa* (probably intermediated by Celtic). Reconstructed river-name can be related with Hans Krahe's hydronymic suffix *-sa* and hydronymic root **al-* (compared with lat. *aluōts* „well“ etc.).

Ondřej Šefčík
Ústav jazykovědy
Filozofické fakulty MU
Arna Nováka 1
66088 Brno

